



Empiryczne podstawy i obrzeża filozofii siedemnastego wieku



Empiryczne podstawy i obrzeża filozofii XVII wieku

Redakcja

Adam Grzeński
Jolanta Żelazna

Przekład i opracowanie

Adam Grzeński, Katarzyna Pękacka-Falkowska
Zbigniew Pietrzak, Tomasz Stegliński
Krzysztof Wawrzonkowski, Jolanta Żelazna



WYDAWNICTWO NAUKOWE
UNIwersYTETU MIKOŁAJA KOPERNIKA

Toruń 2014

Recenzent

Przemysław Gut

Redaktor prowadzący

Ewelina Gajewska

Projekt okładki

Krzysztof Skrzypczyk

Na okładce wykorzystano fragment obrazu Josepha Wrighta of Derby
An Experiment on a Bird in an Air Pump (1768)
znajdujący się w National Gallery w Londynie

Printed in Poland

© Copyright for the Polish translation by Wydawnictwo Naukowe

Uniwersytetu Mikołaja Kopernika

Toruń 2014

Niniejszy tom powstał w wyniku badań prowadzonych w ramach grantu
NCN UMO-2012/07/B/HS1/01619

Praw do niemieckiego tłumaczenia i krytycznego opracowania
dwóch rozpraw Barucha Spinozy będących podstawą przekładu
zawartego w niniejszym tomie udzieliło wydawnictwo Felix Meiner Verlag GmbH

ISBN 978-83-231-3362-9

WYDAWNICTWO NAUKOWE UMK

ul. Gagarina 5, 87-100 Toruń

REDAKCJA: tel. (56) 611 42 95; fax (56) 611 47 05

e-mail: wydawnictwo@umk.pl

DYSTRYBUCJA: ul. Reja 25, 87-100 Toruń

tel./fax (56) 611 42 38, e-mail: books@umk.pl

www.wydawnictwoumk.pl

DRUK: Drukarnia Wydawnictwa Naukowego UMK

Spis treści

Wstęp	7
Pierre Chanet	
Wprowadzenie tłumacza	13
<i>O instynkcie i poznaniu zwierzęcym z uwzględnieniem tego, co pan de la Chambre napisał w tej sprawie</i>	25
<i>Rozważania o mądrości Charona</i>	67
Thomas Hobbes	
Wprowadzenie tłumacza	81
<i>Decameron physiologicum, czyli 10 dialogów o filozofii naturalnej</i>	93
Robert Boyle	
Wprowadzenie tłumacza	141
<i>O tym, jak owocna jest hipoteza mechaniczna oraz na czym się ona opiera</i>	153
Isaac Newton	
Wprowadzenie tłumacza	181
<i>O ciężkości i równowadze cieczy</i>	193
Baruch de Spinoza	
Wprowadzenie tłumaczki	243
<i>Algebraiczne obliczanie tęczy w celu ściślejszego powiązania fizyki z matematyką</i>	255
<i>Obliczanie prawdopodobieństw</i>	273
Gottfried W. Leibniz	
Wprowadzenie tłumaczki	281
<i>Rozmyślenia nad powołaniem w Niemczech akademii tudzież towarzystwa rozwijającego nauki i sztuki</i>	295
<i>Szkic do rozmyślań nad powołaniem w Niemczech towarzystwa rozwijającego nauki i sztuki</i>	317

Wstęp

Niniejszy tom zawiera wybór tekstów, które uzupełniają obraz filozofii XVII wieku, ukazując, jak ściśle były związki pomiędzy racjonalną, spekulatywną metafizyką a ówczesnymi empirycznymi badaniami natury. Prezentowane są w nim prace sześciu filozofów i przyrodników: Thomasa Hobbesa, Roberta Boyle'a, Isaaka Newtona, Pierre'a Chaneta, Barucha Spinozy i Gottfrieda W. Leibniza. I chociaż czterech z nich zwykło się zaliczać do klasyków filozofii, w dwóch zaś widzimy dzisiaj raczej fundatorów nowoczesnej nauki (dość przypomnieć znaczenie Boyle'owskiego *Chemika sceptycznego* (1661) czy *Matematycznych zasad filozofii przyrody* Newtona (1687)), to lektura przedstawionych tu prac przekonuje, jak trudne byłoby wytyczenie precyzyjnej linii pomiędzy spekulacjami metafizycznymi a badaniami ściśle naukowymi i odnoszącymi się do doświadczenia. Zależność ta była zresztą dwustronna: z jednej strony prowadzone obserwacje i eksperymenty ugruntowywały twierdzenia filozoficzne dotyczące np. natury substancji czy różnicy pomiędzy człowiekiem a zwierzęciem, z drugiej zaś stanowiska filozoficzne pozwalały na interpretację danych dostarczonych przez owe eksperymenty oraz wiodły do kolejnych rozstrzygnięć naukowych. Taki charakter miał chociażby spór o istotę zwierzęcego instynktu, przedstawiony przez Chaneta, wynikający z kartezjańskiego du-

alizmu, takie samo też oblicze, po części religijne i metafizyczne, po części zaś naukowe, miał spór Newtona z René Descartesem o istnienie próżni i właściwy opis ruchu.

Zbiór otwierają fragmenty rozprawy Chaneta *O instynkcie i poznaniu zwierzęcym* (1646) oraz *Rozważania o mądrości Charona* (1643). Ukazują one, w jaki sposób starano się pogodzić wnioski płynące z kartezjanizmu z dostępnymi powszechnie obserwacjami. Chanet stara się określić istotę instynktu zwierzęcego: skoro z naszej perspektywy w zachowaniach zwierząt i niemowląt widać celowość, to czy należy im przypisać jakiś rodzaj myślenia, czy też – jak wynikałoby z koncepcji Descartes'a, której Chanet był zwolennikiem – zachowania te mają charakter mechanicznego instynktu, jakim Stwórca obdarzył zwierzęta, które przecież nie mogą być niczym innym jak częściami *res extensa*?

Kolejne trzy teksty tomu ukazują wpływ koncepcji metafizycznych na wyłanianie się nowożytnej fizyki. W opublikowanym u schyłku życia tekście *Decameron physiologicum* (1678) Hobbes bronił jeszcze stanowiska materialistycznego, odwołując się przy tym do racji czysto rozumowych i nie respektując wyników najnowszych badań. I chociaż, jak wynika z tekstu, angielski filozof znał wyniki eksperymentów Galileusza i Evangelisty Torricellego, wiedział również o wynikach doświadczeń ze skonstruowaną przez Boyle'a pompą próżniową, to jednak eksperymenty te interpretował tak, aby zaprzeczyć istnieniu próżni i utrzymać swą analogiczną do kartezjańskiej koncepcję natury jako ogółu mechanicznie oddziałujących na siebie ciał. Z kolei rozprawa Boyle'a *O tym, jak owocna jest hipoteza mechaniczna*, choć wcześniejsza od pracy Hobbesa o cztery lata, ma już inny charakter. Boyle, młodszy od autora *Lewiatana* o dwa pokolenia, znakomity eksperymentator i kluczowa postać rodzącej się właśnie nowocześniejszej chemii, podkreślał istotne znaczenie hipotezy korpuskularnej (skądinąd dopuszczającej istnienie próżni), nie miała ona

dłań jednak charakteru czysto konceptualnego, lecz pozwalała na planowanie eksperymentów i dostarczała podstaw do interpretacji ich wyników. Z kolei powstała prawdopodobnie w tym samym czasie niewielka rozprawa *O ciężkości i równowadze cieczy* Newtona ukazuje powstawanie całkiem nowej wizji przyrody, w której wcześniejsza mechanika ustępuje miejsca dynamice, a przedstawienie ostatecznych cech materii zostaje zastąpione przez opis czysto fizyczny, w którym podstawowe znaczenie ma definicja absolutnej przestrzeni oraz masy. Tak oto trzy rozprawy, choć powstałe w ciągu jednego dziesięciolecia, ukazują proces odchodzenia od dawniejszych koncepcji spekulatywnych, których konsekwencje nie dawały się pogodzić z wynikami nowych eksperymentów. Nie oznaczało to zresztą całkowitego zastąpienia racjonalnych koncepcji filozoficznych obrazem czysto fizycznym: Boyle był przekonany o realności postulowanych przez siebie korpuskuł, a ważną pobudką dla rozważań Newtona były jego przekonania filozoficzne i religijne.

Nieco inny charakter mają cztery kolejne prace autorstwa Spinozy i Leibniza. Ukazują one zainteresowania obu myślicieli problemami szczegółowymi. W przypadku Spinozy chodzi o rekonstrukcję kartezjańskich rachunków matematycznych, które posłużyły do przedstawienia geometrycznych przyczyn powstawania tęczy, a także o sposób wyliczania prawdopodobieństw przydatny np. przy szacowaniu ryzyka związanego z ubezpieczaniem towarów. Obie prace, *Algebraiczne obliczanie tęczy* oraz *Obliczanie prawdopodobieństw*, zostały wydane w 1687 roku, 10 lat po śmierci filozofa. Z kolei dwa krótkie teksty Leibniza: *Rozmyślenia nad powołaniem w Niemczech akademii*, a także *Szkic do rozmyślań* (ok. 1670), ukazują zaangażowanie niemieckiego filozofa w organizację życia naukowego. Ostatecznie akademia nauk, do której powstania nawoływał, została założona w 1700 roku, jako trzecia – po angielskim The Royal Society of London (1660)

i francuskiej Académie des sciences (1666). Tak oto za sprawą jednego z największych spekulatywnych filozofów XVII wieku u schyłku stulecia powstała instytucja, której zadaniem było zrzeszać uczonych i praktyków oraz koordynować ich wysiłki.

*

Przygotowując ten tom, chcieliśmy nawiązać do wcześniejszego o ponad półwiecze wyboru tekstów *Filozofia XVII wieku. Francja, Holandia, Niemcy*, wydanego w 1959 roku przez Leszka Kołakowskiego w serii PWN Wybrane Teksty z Historii Filozofii. Od tamtej pory większość najważniejszych klasycznych dzieł z historii filozofii jest już dostępna w polskich przekładach, dlatego postanowiliśmy zaproponować Czytelnikom nieco inną formułę i wzbogacić obraz filozofii siedemnastowiecznej, ukazując również naukowe zainteresowania, badania i odkrycia ówczesnych filozofów. Zdecydowaliśmy się ograniczyć wybór tekstów, które bądź zaprezentowaliśmy w całości, bądź przedstawiliśmy ich dłuższe fragmenty będące zamkniętą strukturą problemową. Każdy z nich został poprzedzony krótkim, syntetycznym wprowadzeniem tłumacza i opatrzone wykazem najważniejszej literatury, pomocnej w pogłębieniu znajomości tematu.

Pierre Chanet

O instynkcie i poznaniu zwierzęcym
z uwzględnieniem tego,
co pan de la Chambre napisał
w tej sprawie

*

Rozważania o mądrości Charona

Wprowadzenie tłumacza

Jako autor rozpraw filozoficznych Pierre Chanet (1603–1660) pozostaje twórcą mniej znanym, a jego dzieła nie doczekały się jak dotąd opracowania krytycznego. W polu zainteresowań tego lekarza i filozofa znajdowały się zarówno kwestie medyczne, jak i ściśle filozoficzne. W kilku obszernych opracowaniach, które po sobie pozostawił, dał się poznać zwłaszcza jako wnikliwy badacz umysłu ludzkiego, ale nie tylko. Przedstawione dalej fragmenty tekstów są echem głośniejszej dyskusji pomiędzy stronami konfliktu toczonego wokół problemu procesów myślowych u zwierząt, w którym uczony ten wziął udział. Widzimy to przede wszystkim w polemice podjętej przezeń z Marinem Cureau de La Chambre¹. Prace takie jak: *De l'instinct et de la connoissance*

¹ Zdaje się, że jedynym obszernym opracowaniem twórczości Pierre'a Chaneta pozostaje wydana przed drugą wojną światową: J. B. Piobetta, *Pierre Chanet: une psychologie de l'instinct et des fonctions de l'esprit au temps de Descartes*, Paris 1937. W ujęciu historycznym o Chanecie wspomina również J. Prost, *Essai sur l'atomisme et occasionalisme dans la philosophie cartésienne*, Paris 1907. Czyni to w przypisie poświęconym polemice Geraulda de Cordemoy z Marinem Cureau de La Chambre'em. Prost cytuje tu opinię Francisque'a Bouillera, który w swej *Histoire de la philosophie cartésienne*, t. 1–2, Paris 1854, s. 558 tomu pierwszego, informuje, że Cordemoy napisał swe najbardziej znane dzieło *O rozdzieleniu duszy od ciała* właśnie przeciwko de La Chambre'owi, chociaż nie wymienił go tam z nazwiska. Marin Cureau de La Chambre (1594–1669) był filozofem, doradcą i lekarzem Ludwika XIV, jednym z pierwszych człon-

des animaux: avec l'examen de ce que M. de La Chambre a écrit sur cette matière (La Rochelle 1646) oraz *Considérations sur la sagesse de Charon*² (Paryż 1643), są doskonałymi przykładami polemicznych zdolności Chaneta. Należą one do dwóch z trzech głównych prac tego autora, a zawarta w nich problematyka jest kluczowa dla jego poglądów. Językiem twórczości naukowej autora z La Rochelle był język francuski.

Spór o świadomość

Jak informuje Jean-Luc Guichet, w dialogu ze wspomnianym de La Chambre, Chanetowi zależało na obronie kartezjańskich przeświadczeń w kwestii rzezonego sporu, natomiast jego oponent obstawał przy takim poglądzie na temat zdolności poznawczych u zwierząt, który doprowadził go do przyjęcia odmiennej koncepcji poznania, jako ufundowanego we władzy wyobraźni³.

ków Akademii Francuskiej (1634) oraz Królewskiej Akademii Nauk (1666). Był twórcą wielu opracowań z zakresu medycyny, filozofii oraz psychologii. Bouillier wyjaśnia, iż doktryna, którą posługiwał się de La Chambre, była tą samą, którą wyznawał Pierre Gassendi: „De La Chambre nie mówi, jakoby dusza była podzielna i materialna, ale utrzymuje on, że jest ona rozciągnięta w pewien sposób i że porusza się ona realnie”; F. Bouillier, dz. cyt., s. 558. Bouillier twierdzi, że de La Chambre napisał przeciwko René Descartesowi książkę na temat inteligencji zwierząt – *Discours de l'amitié et de la haine qui se trouvent entre les animaux* (Paryż 1667), której treść krytykował następnie Chanet. Faktem jest, że tytuł jego publikacji z 1646 roku zawiera wskazówkę na temat polemicznego charakteru jego pracy skierowanej do de La Chambre'a. Na temat sporu z Chanetem zob. też M. Edwards, *Marin Cureau de La Chambre and Pierre Chanet on time and the passions of the soul*, „History of European Ideas” 2012, nr 2, s. 200–217.

² Współcześnie znajdujemy zapis nazwiska Charona (1541–1603) wyłącznie w wersji „Charron”. Tak też podpisywał swe dzieła sam autor. Natomiast Chanet i Descartes stosowali konsekwentnie zapis „Charon” i taki został przyjęty zarówno w niniejszym przekładzie, jak i opracowaniu.

³ Zob. J.-L. Guichon, *Inroduction*, w: *De l'animal machine à l'âme des machines, Querelles biomécaniques de l'âme (XVII–XIX siècle)*, Paris 2010, s. 12. Co